

Tangentopoli: egy korrupciós botrány története

Jelige: RJH324

Tartalom

1.	Bevezetés.....	2
2.	A kontextus: sine qua non.....	4
3.	A botrányos tény	8
4.	Első fázis: a botrányos tény nyilvánosságra kerül	11
4.1	Exkurzus: A Tangentopoli korrupciós hálózata hálózatkutatói szempontból	18
5.	Második fázis: A botrány felháborodást kelt.....	21
6.	Harmadik fázis: a botrány politikai következményekkel jár.....	24
	Befejezés	30
	Bibliográfia	31
	Internetes források.....	32

1. Bevezetés

Milánó, 1992. február 17. Mario Chiesa, a Pio Albergo Trivulzio nevű idősek otthona igazgatója, a szocialista párt egyik helyi vezetője, irodájában fogadja Luca Magni kisvállalkozót, aki 7 millió líra¹ készpénzt hoz neki, 10%-ot az idősek otthona éves takarítási munkálatainak hasznából. A kabátja zsebében egy mikrofon rejlik, táskájában felvevő kamerát visz. Néhány perccel később belép Antonio Di Pietro, a milánói ügyészség helyettes ügyésze, a csendőrök kapitányának kíséretében. Chiesa még elmegy a mosdóba, hogy a csatornán keresztül eltüntessen további 30 milliót. Ez azonban már nem segít rajta, estére a reménybeli polgármesterjelölt a San Vittore börtönben találja magát.²

Ezzel a látványos, ámde akkor jelentéktelennek tűnő jelenettel kezdődött a 20. század egyik legnagyobb hatású botránya, a Tangentopoli-botrány. Mario Chiesa leleplezését követően három hónappal Francesco Borelli milánói ügyész és helyettesei, Antonio Di Pietro, Piercamillo Davigo és Gherardo Colombo, valamint munkatársuk, Italo Ghitti bíró, akiket az újságok a *pool* néven emlegettek, Milánó politikai és az ország gazdasági elitje ellen folytattak vizsgálatokat, amelyek lavinaszerűen terjedtek tova, és alig egy év múlva az ország legbefolyásosabb politikusait, Bettino Craxit, Giulio Andreottit és Arnaldo Forlanit is maguk alá temették. A *Mani Pulite*, „Tiszta Kezek” néven ismertté vált ügyészi akció az ország többi ügyészségével együttműködve több, mint hatezer vizsgálatot indított, amelyek során 438 képviselőt, 7 minisztert és 4 pártelnököt juttatott a vádlottak padjára korrupció, hivatali visszaélés és illegális pártfinanszírozás megalapozott gyanújával,³ és feltárta az újságírók által csak *Tangentopoliként*, a „Kenőpénzek Városaként” emlegetett korrupciós hálózatot. A vizsgálatok eredménye hatalmas felháborodást keltett, és a média teljes támogatását tudta maga mellett. A három évig elhúzódó ügyészi akció hiteltelenné tette a politikai elitet, megalapozta és kiprovokálta azt a változássorozatot a politikai életben, amely elvezetett az úgynevezett „második köztársaság” megszületéséhez.

A Tangentopoli az elmúlt évtizedek legnagyobb kiterjedésű és leghosszabb politikai botrányosorozata volt. A politikai botrányok, amelyek egyre növekvő mértékben befolyásolták a politikai életet, sokfélék lehetnek, mind az alapjukul szolgáló botrányos tény, mind a politikai következmény különbözhet az egyes esetekben. Éppen ezért

¹ Összehasonlításként: 1993-ban egy család átlagosan havi 3,3 millió lírát keresett. Quanto guadagna una famiglia? Corriere della Sera, 1995. február 25. 19.

² Arrestato con la tangente fra le mani. Corriere della Sera, 1992. február 19. 13.

³ GRILLI DI CORTONA 2007 61.

rendkívül nehéz általános következtetéseket levonni róluk. Ugyanakkor dinamikájuk megértése segíti, hogy lehetőség szerint kezelni és kiszámítani tudjuk őket.

Dolgozatom célja, hogy a Tangentopoli feltárását egy olyan elemzési sémában kíséreljem meg, amely hozzásegíthet a politikai botrányok menetének, dinamikájának vizsgálatához és jobb megértéséhez. Az elemzés alapjául a politikai botrány következő meghatározását vettem: olyan társadalmi esemény, amely közszereplőknek a társadalom értékrendjével ellenkező cselekedeteiből keletkezik úgy, hogy azok nyilvánosságra kerülésük után közfelháborodáshoz vezetnek, és politikai következménnyel járnak. Ebből a definícióból a botrány kibontakozásának három fázisa különíthető el: botrányos cselekedet, avagy botrányos tény nyilvánosságra kerülése, a közfelháborodás kiváltása, és a politikai következmény. Ez a három fázis nem következik automatikusan egymás után, és nem biztos, hogy minden skandallum eljut mindhárom fázisba. Nyilvánvaló, hogy nem minden potenciálisan botrányos tény derül ki, és az utóbbi évek magyar példáiból az is jól látszik, hogy nem minden botránynak van politikai következménye. A felháborodás sem szükségszerűen terjed ki az egész társadalomra, az esetek egy részében az érintett politikus vagy párt szavazótábora nem vesz benne részt. Az egyes fázisok bekövetkezését különböző erők befolyásolják, és egymással is kölcsönhatásban állnak.

Dolgozatomban arra törekszem, hogy a sémát a Tangentopoli-botrány, mint esettanulmány vizsgálata során ismertessem, és a Tangentopoli egyes fázisaiban ható erőket bemutassam. Először azonban kitérek a botrány politikai kontextusára: az „első köztársaság” válságára, amely a politikusok meggyengítésével lehetőséget adott a vizsgálatok beindulására; valamint az olasz igazságszolgáltatás helyzetére. A harmadik fejezetben a botrányos tény vizsgálatát meg, amely tulajdonképpen büntények rendszere. A negyedik fejezetben a nyilvánosságra kerülés folyamatát tárgyalom. A vallomásoknak azon hálózatát próbáltam feltárni, amely elvezetett a legjelentősebb politikusokhoz és vállalkozókhoz. A hálózat ismeretében, mintegy a kutatás melléktermékeként, megfogalmazok egy sejtést a korrupciós hálózatokról a hálózat kutatás eredményeinek tükrében. Az ötödik fejezetben a közfelháborodást és a közvélemény mobilizációját elősegítő média szerepét taglalom. Az utolsó fejezetben pedig a politikai következményeket, végül pedig az akció elhalását tárgyalom.

A témát történeti módszerekkel közelítettem meg. Fő forrásaim a különböző bírósági dokumentumok (amelyek a *Dossier antologico e cronologico sulle vicende giudiziarie e politiche di Tangentopoli* című kötetben lettek összegyűjtve), a két legnagyobb olasz folyóirat, a *La Repubblica* és a *Corriere della Sera*, melynek archívumai honlapjukon

megtalálhatók,⁴ valamint a Di Pietróval készült interjúkötet⁵ voltak. A téma kutatásához bőséges olasz nyelvű szakirodalom is rendelkezésre áll.⁶ Minthogy a téma máig aktuális (idén emlékeztek meg Chiesa letartóztatásának 20. évfordulójáról), folyamatosan születnek róla újabb művek. Ezek általában nem tudnak pártatlanok és elemző jellegűek lenni, minthogy a botrány máig politikai kérdés, szereplői közül többen, így Di Pietro is, politikai szerepet vállalnak, a Mani Pulite pedig mintegy a második köztársaság alapító mítoszává nőtte ki magát. A francia⁷ és angol⁸ nyelvű szakirodalom tárgyilagosabb. Magyar nyelven a botrány történetéről eddig csak MOLNÁR Anna tanárnő könyvében⁹ található egy rövid összefoglaló, valamint PANKOVITS József ír politikai vetületéről.¹⁰ Így munkám Magyarországon az események bemutatása szempontjából is hiánypótló jellegű. A feltárt korrupciós rendszer hálózatkutatást felhasználó elemzése pedig egy esetleges későbbi vizsgálódás számára fogalmaz meg sejtéseket.

2. A kontextus: sine qua non

Olaszország második világháború utáni történelmét az úgynevezett „első köztársaság” rendszere határozta meg. Az első köztársaság sajátosságait alkotmánya, választójogi törvénye és a külpolitikai helyzet befolyásolták. Az alkotmány arra törekedett, hogy a kormány hatalmát a parlamenttel szemben fékek beépítésével csökkentse.¹¹ A választójogi törvény, amely arányos rendszer volt küszöb nélkül, garantálta a pártrendszer elaprózódását.¹²

Ez a két tényező gyenge koalíciós kormányok felállításához vezetett, melyeknek összetétele sűrűn változott. Azonban ez nem eredményezte valódi politikai alternatívák váltakozását. A harmadik tényező ugyanis, a hidegháború által meghatározott külpolitikai közeg nem tette lehetővé, hogy a legnagyobb ellenzéki párt, a kommunista (PCI) kormányra kerüljön, így biztosította a kereszténydemokratáknak (DC) és kis szövetségeseiknek (a szocialista párt: PSI; a liberálisok: PLI; a republikánusok: PRI; és a szociáldemokraták: PSDI) folyamatos uralmát. Az amerikai támogatás következtében a választások tétje is annyi volt csupán, hogy a DC-nek hány párttal és melyikkel kell

⁴ <http://archivioistorico.corriere.it> valamint <http://www.repubblica.it/>

⁵ DI PIETRO 2000

⁶ pl. COLAJANNI 1996, CARLUCCI 2002

⁷ RAYNER 2005

⁸ GUNDLE – PARKER 1996

⁹ MOLNÁR 2011

¹⁰ PANKOVITS 1998

¹¹ GRILLI DI CORTONA 2007 28.

¹² COTTA – VERZICHELLI 2008 98.

összefognia a kormányalakítás céljából. Ez azonban a DC szavazatainak csökkenő száma miatt egyre több politikai erőt jelentett, és 1979-től kezdve a DC kénytelen volt összes szövetségesét bevonni a kormányba, amelyek így, különösen a legnagyobb bázissal rendelkező PSI, rendkívüli zsarolási potenciálra tettek szert. A versengés pedig nem a pártokon kívül, hanem a pártokon belül, elsősorban a DC irányzatai között zajlott.¹³

Az 1980-as években a rendszer válságának egyre több jele kezdett mutatkozni. Az ötpárti kormánykoalíció, az ún. *Pentapartito* túl széles lett, egyre nehezebb volt a különböző tagok érdekeit összeegyeztetni. A törvények száma egyre fogyatkozott, a kormányzat nem tudott hatékonyan reagálni a felgyülemelő problémákra.¹⁴ A pártokon belül erős emberek emelkedtek ki, a politikai döntéshozatal egyre inkább az ő személyes alkujukból állt. A korszak utolsó időszakát a CAF határozta meg, amely az újságírói zsargonban három vezető: a szocialisták karizmatikus vezérének, Bettino Craxinak; a hétszeres miniszterelnök kereszténydemokrata Giulio Andreottinak; valamint a DC elnökének és mérsékelt irányzata vezetőjének, Arnaldo Forlaninak szövetségét jelentette.¹⁵

A politika „elszemélyesedésével” párhuzamosan zajlott a pártok közti ideológiai különbségek csökkenése, így a meggyőződéses szavazótábor elapadása. Ezt a pártok a különböző társadalmi csoportoknak juttatott anyagi előnyökkel próbálták kompenzálni. A költséges módszer az 1980-as évek elején, a gazdasági fellendülés idején működött is, azonban az évtized végére az államháztartási hiány és a hitelállomány növekedéséből származó gondok már elkezdtek érzékeltetni hatásukat, amelyeket a kormány sikertelenül próbált adóemeléssel és inflációval csökkenteni. A megszorító intézkedések csak a rendszer legitimitásának gyengüléséhez járultak hozzá. A meggyőződéses szavazatok elvesztéséhez vezetett a katolikus és kommunista politikai szubkultúrák információs monopóliumának elvesztése is. Silvio Berlusconi médiabirodalmának, a Fininvestnek kiépülése a pártok között gondosan leosztott állami televíziócsatornák számára jelentett konkurenciát.¹⁶

A társadalom reagált a rendszer legitimitásvesztésére. A választópolgárok elsősorban a választásoktól való távolmaradásukkal adták tanújelét nemtetszésüknek, amely a DC és a PCI szavazóbázisát sújtotta leginkább,¹⁷ azonban az 1980-as évek során egy új erő, a Lega Nord (Északi Liga) is megjelent a politikai palettán, amely a hagyományos kommunista-

¹³ Az első köztársaság rendszerére lásd MOLNÁR 2011 16–32. valamint PANKOVITS 1998 11–48.

¹⁴ GRILLI DI CORTONA 2007 35.

¹⁵ COLAJANNI 1996 17.

¹⁶ MOLNÁR 2011 76.

¹⁷ GRILLI DI CORTONA 2007 49.

antikommunista ideológiai törésvonal helyett a föderalizmus és az Észak-Dél viszony témáját vetette fel.¹⁸

A politikai rendszer válságának jeleként annak reformja, valamint a korrupció problémájára reflektáló „erkölcsi kérdés” is egyre nagyobb helyet kapott a politikai közbeszédben, egyes politikai erők felkarolták a változás és a korrupció elleni küzdelem igényét. Elsősorban az ellenzéki pártok: a PCI, a fasiszta utódpart Olasz Szociális Mozgalom (MSI), valamint a Lega tűzte zászlajára, azonban egyes kormánypárti politikusok (pl. a kereszténydemokrata Mario Segni) is hangoztatni kezdték. Politikai csoportosulások szerveződtek köré: 1991-ben a népszerű palermói polgármester, Leoluca Orlando a DC-ből kilépve megalapította a La Rete (A Háló) nevű pártot, Milánóban pedig az 1985-ben alapított *Società Civile* társaság és azonos nevű havilapja körül gyülekeztek a helyzet megváltoztatására törekvő politikusok és értelmiségiek.¹⁹ Bár az erkölcsi kérdés képviselői politikailag elszigeteltek maradtak, és a vezető politikusok moralistáknak bélyegezték őket, a reformok és az erkölcsi kérdés felvetése a társadalomban a változás igényét ültette el. Ezt erősítették 1990 és 1992 között a köztársasági elnök, Francesco Cossiga nyilvános nyilatkozatai is a rendszer válságáról.²⁰

A rendszer erodálódásában két külpolitikai folyamat döntő szerepet játszott. A kelet-európai kommunista rendszerek és a Szovjetunió összeomlása az első köztársaság külpolitikai hátterének megszűnését jelentette. A PCI a „megvalósult szocializmus” válságának következtében kénytelen volt újragondolni a marxizmushoz való viszonyát. A folyamat eredményeképp a párt Achille Occhetto vezette mérsékelt szárnya megalapította a Baloldal Demokratikus Pártját (PDS), a párt kisebbik, radikális része pedig létrehozta a Kommunista Újjáalapítás pártját (RC). A változások azonban a szavazótábor identitásválságához és megfogyatkozásához vezettek.²¹ A kormánypártok számára a hidegháború vége ugyanakkor az amerikai támogatás csökkenését és a kommunizmus fenyegető veszélyétől motivált szavazók elpártolását eredményezte.²² Az Európai Unió integrációs folyamatainak előrehaladta és az euró bevezetésének terve pedig az államháztartási fegyelem szigorításának igénye miatt a „szavazatvásárlás” módszere alól húzta ki a talajt.²³

A válságot a választások és a referendumok is jelezték. Az 1991-ben a választójogi rendszer reformjáról szóló, Segni által kezdeményezett népszavazás azt mutatta, hogy a

¹⁸ MAMMARELLA 1998 545.

¹⁹ RAYNER 2005 56.

²⁰ COLAJANNI 1996 27.

²¹ MAMMARELLA 1998 544.

²² MOLNÁR 2011 48.

²³ MAMMARELLA 1998 560.

kormánypártok többé nem tudnak hatni szavazóikra. Annak ellenére, hogy a DC és a PSI a távolmaradásra szólították fel választóikat, a népszavazás 62,5%-os részvétellel érvényes lett, a közvélemény a reform mellett sorakozott fel.²⁴ Az 1992-es parlamenti választások szintén a pártok megingását mutatták. A DC történelmi minimumra, 30% alá süllyedt, a baloldal 5%-ot veszített, mindössze a PSI könyvelhetett el fél százalékos növekedést, amely azonban a várakozások alatt maradt. A választások igazi győztese a Lega volt, amely korrupcióellenes és föderalista programjával 8,7%-ot gyűjtött be. Szavazatokat szerzett még a La Rete és az MSI.²⁵ A Pentapartito parlamenti többsége minimálisra apadt. A vezető politikusok azonban nem érzékelték a megváltozott légkört. Craxi a miniszterelnöki posztra való visszatérésre készült, Andreotti a köztársasági elnöki posztra pályázott, amely előreláthatólag júniusban ürt volna meg, Forlani pedig a két szék közül az egyiket szeretne volna megszerezni. A CAF vetélkedése politikai bizonytalanságot eredményezett. A köztársasági elnök pedig áprilisban lemondott, és ezzel felborította a számításokat.²⁶ A politikai küzdelmet ekkor már egyre növekvő mértékben határozta meg a kibontakozó Tangentopoli-botrány.

A kül- és belpolitikai kedvező kontextus, valamint a médiában bekövetkező változások mellett az olasz igazságszolgáltatás, valamint a nyomozást folytató helyettes ügyészek széleskörű autonómiája is kedvezett a botrány kibontakozásának. Az igazságszolgáltatás éles különállását Bírószág Legfelsőbb Tanácsának (CSM) az alkotmányban rögzített rendkívül széles hatásköre biztosította, amely a politikával szemben védettséget nyújtott számára. Az igazságügy-miniszter csak leszűkített jogosítványokkal rendelkezett: mindössze fegyelmi eljárást kezdeményezhetett, de az ebben való érdemi döntés már a CSM hatáskörébe tartozott.²⁷ Az igazságszolgáltatás a botrány során több ízben támaszkodott legfőbb szervének széleskörű autonómiájára.

A helyettes ügyész pozíciója is erős volt. A tisztséget az 1989-ben elfogadott új büntetőjogi eljárási törvénykönyv hozta létre, amely a vizsgálati rendszer helyett bevezette a vádrendszert, tehát szétválasztotta az ügyész funkcióját a vizsgálóbíróétól.²⁸ A helyettes ügyész, akit az ügyész nevez ki egy nyomozás lefolytatására és a vád képviselőjére, felettesével szemben teljes autonómiát élvez a vizsgálat szakaszában.

A büntetőjogi eljárási törvénykönyv életbe lépése amnesztiával járt a korábbi korrupciós bűntények alól, amely a későbbiek során bizonyos ügyekben lehetetlenné tette a

²⁴ MOLNÁR 2011 42–43.

²⁵ COTTA – VERZICHELLI 2008 286.

²⁶ RAYNER 2005 105.

²⁷ COTTA – VERZICHELLI 2008 258.

²⁸ CERVÍ – MONTANELLI 1993 263.

nyomozást. Ugyanakkor a törvénykönyv más rendelkezései kedveztek a vizsgálatoknak. Megkönnyítette az előzetes letartóztatásba helyezést, meghosszabbította a vizsgálati fogság idejét és a vizsgálat maximális idejét 6 + 6 hónapra nyújtotta.²⁹ Továbbá közvetlenül a helyettes ügyész rendelkezésére bocsátotta a rendőrséget, és így egy ütőképes erőt adott a vizsgálatot végző személy kezébe.³⁰ Az 1991-ben aláírt Strasbourgi Konvenció is elősegítette a nyomozást, ugyanis lehetővé tette, hogy az egyes országok bírái közvetlenül intézhessenek külföldi bírókhoz bírói megkereséseket.³¹

3. A botrányos tény

A botrányos tény közszereplők olyan cselekedete, amely a társadalom erkölcsi elítélését vonja maga után (néha büntetőjogi felelősséggel is jár). A botrányos tény nagyon sokféle lehet, szexuális jellegűtől a pártfinanszírozási vétségeken át a lehallgatási vagy titkosszolgálati botrányokig. Jellemzően azonban egy emberre vagy egy kisebb csoportra korlátozódik. A Tangentopoli-botrány tényalapja rendhagyó volt ebben a tekintetben, hiszen nem egyetlen tényről, hanem tények összefüggő rendszeréről volt szó. A botrányos rendszerben az első köztársaság legtöbb politikai és gazdasági szereplője, de kisebb mértékben az elit egyéb tagjai is részt vettek. A hálózat mindenkire kiterjedő jellege sokáig megakadályozta a tény kiderülését, ám amikor kiderült, kedvezett a láncreakciónak.

A korrupció és a pártfinanszírozás, mint a legtöbb politikai rendszerben az első köztársaságban is megoldatlan probléma volt. Az 1974-ben hozott törvény fix, azonban összességében alacsony összeget irányzott elő a pártok finanszírozására az államkincstár részéről, azonban tiltotta a pártok finanszírozását bármilyen állami tulajdonban vagy résztulajdonban lévő társaság részéről. A magánszemélyektől érkezett támogatás pedig akkor volt legális, ha rögzítésre került a párt könyvelésében. Ezt publikálni kellett évente, ahol az egymillió lírát meghaladó hozzájárulások juttatóját név szerint is meg kellett nevezni.³²

Az illegális pártfinanszírozás, és az ezzel rendkívül szorosan összefüggő korrupció annak ellenére virágzott, hogy a legálissá tételhez csak feltüntetni kellett volna az összeget. A pártok által szemmel láthatóan elköltött pénzek és a költségvetési beszámolók közötti rés

²⁹ COLAJANNI 1996 33.

³⁰ DI PIETRO 2000 19.

³¹ DI PIETRO 2000 20.

³² Legge 2. maggio 1975, n. 195. Forrás: <http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1974;195> Letöltés dátuma: 2012. április 17.

egyre feltűnőbb lett. A két nagy párt, a DC és a PCI forrásainak nagy hányada azonban az USA-tól és a Szovjetuniótól érkezett. A PSI jobban rá volt utalva a hazai támogatásra.³³

Olaszországban a politikai patronázs jelensége mindig is ismert volt. Az illegális pártfinanszírozást pedig elősegítette, hogy Olaszország rendelkezett Nyugat-Európa legkiterjedtebb állami szektorával. A korrupció azonban a '70-es évektől kezdett elterjedni rendkívül széles körben, amikor az ideológiai konfliktus csökkent, ugyanakkor a pártok hatalmát biztosító gazdasági-társadalmi hálók megszilárdultak. A helyzetet rögzítette, hogy érdemi politikai verseny híján nem volt, aki számon kérhette volna a kormánypárt törvénytelen akcióit. A kontrollfunkció még helyi szinten sem működött, mert az olasz választópolgár szavazatának stabilitása miatt még a helyi vezetőket is ritkán cserélték. Ez a pozíciók feletti osztozkodás kiterjedt és megszilárdult rendszerét tette lehetővé, amelyben minden párt, beleértve a kommunistákat is, részt vett. Milánóban például eredetileg Antonio Natali (PSI), a metró elnöke gyűjtötte az építkezési megbízatások költségvetésének a 4%-át. 1%-ot adott a PDS (egykori PCI) pénzbehajtó titkárának, Luigi Carnevale Miynónak, 1%-ot a DC-nek Maurizio Pradán keresztül (melyből a PLI-nek és PRI-nek szánt alkalmi juttatásokat is levonták), és 2% jutott a PSI-nek. Natali távozása után a központi behajtó szerepét Prada és Carnevale vették át, míg a PSI-ben Claudio Dini, a metró új elnöke tevékenykedett. Kisebb megbízatások esetén 10% volt a kvóta, és a behajtás Sergio Soave (PSI) feladata volt.³⁴ A rendszer, amelyet az újságírói zsargonban *lottizzazione*-nak neveztek, intézményesült. A vállalatok, amennyiben állami megbízásokat akartak szerezni, vagy engedélyeket szerettek volna elérni, megfelelő arányban minden pártnak juttattak a haszonból. Fizettek, ha el akartak kerülni egy vizsgálatot vagy büntetést, sőt, adott esetben a parlament tagjainak is, ha számukra kedvező törvényt szerettek volna elérni. A korrupció a világ legdrágább középítkezéseit eredményezte.³⁵

A rendszer védelmét összetett kapcsolati háló biztosította. A vezető politikus és a vállalkozó közé gyakran ékelődtek közvetítő emberek. Hasonló biztonsági funkciót töltöttek be a pártok „pénzbehajtói”, gyakran adminisztratív titkári funkcióban, valamint a pénz visszaforgatását elősegítő, a bankszámlákhoz és pénzmosó üzletekhez nevüket kölcsönző személyek is. A rendszert rokoni és baráti kapcsolatok, üzleti és politikai szövetségek, valamint a kölcsönös zsarolási potenciál fogta egybe, és a párton belüli platform vezető politikusa fedezte.³⁶ Ezeknek a vezetőknek, főleg Craxinak és Andreottinak, akik több botrányból is sértetlenül kerültek ki, karizmájukhoz hozzájárult az

³³ COLAJANNI 1996 12–17.

³⁴ L'atto di accusa dei giudici di Milano contro Bettino Craxi. 136-137.

³⁵ NEWELL-BULL 2003 39.

³⁶ GUNDLE-PARKER 1996 224.

a meggyőződés, hogy a bíróság számára elérhetetlenek, és hogy híveiket is meg tudják védeni a gyanúba kerüléstől.³⁷

A korrupció a '80-as években tovább terjedt. Ekkor teljes volt a politikai szélcsend, viszont a politika költségei egyre jobban emelkedtek. Ráadásul a '80-as évek végén a külföldi támogatás is elapadt, így a pártoknak új finanszírozási formák után kellett nézniük. A cégektől kapott kenőpénzek szerepe felértékelődött, és fizetésük intézményesült. Ezen a ponton a korrupció és az illegális finanszírozás összeértek, az illegális finanszírozás a korrupció továbbfejlesztett változata lett.³⁸ Ugyanakkor a politikusok kezében egyre elképesztőbb méretű magánvagyonok halmozódtak fel.³⁹

A PCI módszerei némileg eltértek a többi pártétól. Ők ugyanis a saját részüket kommunista irányítású vállalatoknak adott megbízatások formájában fogadták el, így juttatva szavazóbázisukat, a munkásságot új munkahelyekhez és jobb fizetéshez. Továbbá a kommunista vezetőrétég meggazdagodása nem volt olyan látványos, mint a többi párt vezetőié, a pártfegyelem megkövetelte, hogy a pártnak juttatott pénz a pártkasszába vándoroljon. Így a kommunisták korrupciója sokkal nehezebben volt nyomon követhető és jogilag számon kérhető, mint a többi párt tevékenysége.⁴⁰

A korrupció eszközéhez leggyakrabban nyúló párt a PSI volt. A szocialisták nélkül nem létezett többség, országos szinten a DC-vel, helyi szinten pedig vagy a PCI-vel, vagy a DC-vel léptek koalícióra. A külső forrásokból is kevésbé részesültek, központjuk, Milánó, az ország pénzügyi- gazdasági szíve pedig különlegesen alkalmas volt korrump kapcsolatok kiépítésére. A párton belül Craxi szerepe volt a meghatározó, döntését senki nem vonta kétségbe, mindenki az ő kegyét kereste. Azonban figyelme nem terjedt ki mindenre, az egyes képviselőknek karrierjük alakulásában és a támogatások begyűjtésében meglehetősen autonómiájuk volt.⁴¹ A képviselők ráadásul, akárcsak a kereszténydemokraták, általában karriercsinálás érdekében léptek be a pártba, döntéseiket legtöbbször az egyéni érdek és nem az ideológia motiválta.

Mario Chiesa, akinek ügye a Tangentopoli beindító botrányos tényné vált, a szocialista párt tipikus tagja volt. Karrierjét a milánói Sacco kórház technikai felügyelőjeként kezdte. Már itt megismerkedett a kenőpénzek világával. 1972-ben belépett a PSI-be, majd 1980-tól megyei tanácsos lett. Célja az volt, hogy bekerüljön a megyei kormányzatba, azonban a polgármester, Carlo Tognolli, akinek platformjához tartozott, csak a Pio Albergo Trivulzio

³⁷ RAYNER 2005 47.

³⁸ DI PIETRO 2000 85.

³⁹ COLAJANNI 1996 38.

⁴⁰ DI PIETRO 2000 74.

⁴¹ DI PIETRO 2000 64.

(PAT) öregek otthona igazgatóságával tudta kifizetni. Milánó szintjén befolyásos politikusnak számított. Amikor szavazóbázisát és anyagi forrásait az 1990-es helyhatósági választások során az ifjabb Craxi rendelkezésére bocsájtotta, bejáratos lett Milánó mindenható urának házába, akinek támogatásával a polgármesteri címre áhítozott.⁴²

A PAT igazgatói posztján jól működő korrupciós hálózatot épített ki baráti vállalkozókból. Minden megbízásért kenőpénzt fogadott el, 5-15%-os arányban. A pénzből egészen 1989-ig részesedést juttatott a párt egyes tagjainak. Ahogy azonban megszerezte Craxi támogatását, többé nem kellett fizetnie senkinek. Mikor Di Pietro letartóztatta, körülbelül 15 milliárd lírát kobozott el bankszámláiról, valamint értékpapír és ingatlanvagyon formájában.⁴³

4. Első fázis: a botrányos tény nyilvánosságra kerül

A botrányos tény titokban, a résztvevők teljes titoktartása és egymás iránti bizalma mellett zajlik. Nyilvánosságra kerülése „abnormális” állapot, amelynek oka általában egy hivatalból vagy érdekből nyomozó személy (rendőr, ügyész, újságíró) működése, és/vagy a felek közti bizalom hirtelen megszakadása, amikor az egyik félnek érdekében áll megtörni a titkot. A Tangentopoli során mindkét kiváltó ok működött. A botrány nyilvánosságra kerülése ugyanis a korrupció ellen nyomozó milánói ügyészek egy csoportjának és a vállalkozók együttműködésének, és ennek következtében a megvesztegetők és megvesztegetettek közötti bizalmi kapcsolat megszakadásának volt köszönhető. A tények folyamának nyilvánosságra kerülése egy elhúzódó folyamat volt, amely 1992 februárjától 1994 decemberéig tartott. A folyamatra mind a közvélemény és a média pozitív reakciója, mind a politika pozícióvesztése a botrány következtében visszahatott, és elősegítette újabb és újabb tények felszínre bukkonását.

A milánói ügyészség közigazgatási bűnesetekkel foglalkozó ügyosztályán dolgozó három helyettes ügyész, Di Pietro, Davigo és Colombo hivatalból törekedtek a korrupció leleplezésére, amelynek elterjedtségével tisztában voltak. A „poolt” az osztályvezető ügyész, Borrelli hozta össze, és tagjai komoly tapasztalattal rendelkeztek a korrupciós ügyek terén. Di Pietro már 1990 júniusában arról cikkezett a Società Civile folyóiratban, hogy milyen technikákkal tüntetik el a kenőpénzt a politikusok úgy, hogy az már-már legálisnak tűnjön.⁴⁴

⁴² RAYNER 2005 71–74.

⁴³ CARLUCCI 2002 24.

⁴⁴ Gianni BARBACETTO: *Mani Pulite, anno zero*. Forrás:

http://www.societacivile.it/focus/articoli_focus/mani_pulite.html#su Letöltés dátuma: 2012. április 17.

Di Pietro nem volt tipikus jogász. A marchei születésű, elektrotechnikusi végzettségű fiatalember munka mellett végezte el a jogot, és 1985-ben került a milánói ügyészségre. Nem lépett be az igazságszolgáltatás hagyományosan átpolitizált érdekvédelmi szervezeteibe, az ügyészségen nem töltött be fontos szerepet. A milánói felsőbb társaságba Eletterio Rea rendőrkapitány révén jutott be, így kapcsolatba került Milánó vállalkozóival és politikusával, mind a DC, mind a PSI képviselőivel. Ugyanakkor azonban jó barátságban volt Pavia egykori polgármesterével, a baloldali Elio Veltrivel is, valamint eljárta a Società Civile rendezvényeire. Jelenléte nem volt feltűnő a különböző, egymással ellenséges csoportok alkalmain.⁴⁵ Később, vizsgálatai során nagy segítségére volt, hogy egymással konkurens csoportokkal tudott bizalmi kapcsolatokat kialakítani, és így mintegy összekötő pont volt ezek között.

Di Pietró korábban is több korrupciós ügyet vizsgált. Azonban ezek megmaradtak elszigetelt esetekként.⁴⁶ Chiesával azután kezdett el foglalkozni, hogy 1991. június 19-én Nino Leoni újságíró az *Il Giorno* hasábjain cikkezett a PAT korrupciós ügyleteiről. Di Pietro már korábban is vizsgálódott az idősek otthona körül, és a cikk után újrakezdte a nyomozást. Fél évig tartotta megfigyelés alatt Mario Chiesát, hallgatta le telefonbeszélgetéseit, különítette el bankszámláit, mire 1992. február 14-én sikerült elérnie, hogy az egyik Chiesának dolgozó vállalkozó, Luca Magni hajlandónak mutatkozott együttműködni.⁴⁷ Így került sor a február 17-ei találkozóra. Magni vállalta, hogy mikrofont rejt el kabátjában, és aláírja az összes bankjegyet. Ezekkel a bizonyítékokkal tartóztatták le Chiesát.

A politikus eleinte nem volt hajlandó beismerni többet, mint amennyivel rajtakapták. Pártfogójában bízott, azonban Craxi, fia nyilatkozatain keresztül, elhatárolódott tőle.⁴⁸ Egy korrupt tisztviselő a választások előestéjén rosszat tett a párt hírnevének. Chiesa később sem kapott támogatást pártjától, a rövidített eljárás, és így a büntetés enyhítésének lehetőségét pedig Di Pietro megghiúsította.⁴⁹ Az ügyész azt állította Chiesának, hogy a neki dolgozó vállalkozók hivatali visszaéléssel vádolják, (melynek büntetése jóval súlyosabb volt, mint a korrupcióé), ő viszont fenntartja a korrupció gyanúját. Ez az állítás csak részben volt alátámasztott, mert ekkor a vállalkozók közül mindössze öt,⁵⁰ köztük Fabrizio Garampelli,⁵¹ Di Pietro barátja, és a más vizsgálatokban is vádlottként szereplő Vito

⁴⁵ RAYNER 2005 69.

⁴⁶ RAYNER 2005 58.

⁴⁷ DI PIETRO 2000 11.

⁴⁸ E la notizia esplode in pieno consiglio comunale. *Corriere della Sera* 1992. febr. 18. 40.

⁴⁹ DI PIETRO 2000 14.

⁵⁰ Chiesa ha ricattato anche noi. *Corriere della Sera*, 1992. márc. 4. 12.

⁵¹ Paolo Pillitteri sta un po' peggio di quanto si credeva ieri. *Corriere della Sera*, 1992. máj. 5. 2.

Occhipinti működött együtt.⁵² Ugyanakkor Di Pietro megtalálta a Chiesának kenőpénzt fizető vállalkozók listáját, valamint azonosította bankszámláit. Az újságok időközben, hogy nyomást gyakoroljanak Craxira, folyamatosan napirenden tartották a hírt, Di Pietro pedig gondoskodott, hogy ezek a híradások eljussanak Chiesa cellájába. Chiesa emberileg is nehezen viselte a fogva tartást, mert családjáról nem kapott hírt, pedig élettársa a hetedik hónapban volt. Miután meggyőződött róla, hogy büntetését csak úgy csökkentheti, ha együttműködik, amely egyrészt kedvezményekre jogosította fel, másrészt pedig lehetővé tette, hogy vallomása segítségével Occhipinti és Garampelli hivatali megvesztegetésről szóló vádjait korrupcióra módosítsa,⁵³ március 23-án beszélni kezdett, újabb szereplőket vádolva be.

A pool megvárta a választások kimenetelét a nyomozás folytatásával. Csak miután az április 4–5-ei eredmények a PSI milánói mélyrepülését eredményezték, hozták nyilvánosságra 7-én az új neveket, ekkor két politikust vettek vizsgálat alá, egy városi tanácsos pedig önként jelentkezett vallomást tenni. Április 22-én tartóztatták le a PAT-nak beszállító 8 vállalkozót.⁵⁴ Chiesa vallomásai alapján Di Pietro mérleghamisítással vádolta őket. Rövid börtönbeli tartózkodás után ők is az együttműködést választották. Beszámolóik nyomán megnyílt az út további politikusokhoz.⁵⁵ Az akció után újabb vállalkozók jelentkeztek Di Pietrónál, hogy vallomást tegyenek, mielőtt ők is börtönbe kerülnek.

A vállalkozók tehát megszakították azt a bizalmi kapcsolatot, amely őket a megvesztegetett politikusokhoz kötötte. Ezen lépésükben vezette őket a kontextus megváltozása, a pártok meggyengülése, így ugyanis könnyebben szánták rá magukat volt gyengülő szövetségeseik elárulására. A fő motivációt azonban az adta, hogy Di Pietro ügyesen játszotta ki a vállalkozókat a politikusok ellen, a vádban szereplő tényállás definícióját alku tárgyává téve. Ha ugyanis a vádban a politikus ellen hivatali visszaélés szerepel, a vállalkozó áldozatként fel lesz mentve, míg a politikus sokkal súlyosabb büntetést kap. Korrupció esetén az ítélet mindkét felet egyformán sújtja, azonban kisebb mértékű lesz.⁵⁶ A felállás hasonlított a „rab dilemmája” néven ismert játékelméleti szituációhoz, azzal a különbséggel azonban, hogy a vállalkozó csak jól jöhetett ki abból, hogyha a politikusra vallott. Így a vállalkozók szükségszerűen az individualista játék mellett döntöttek, amely azonban a politikust is ugyanerre kényszerítette.⁵⁷

⁵² Confronto Chiesa Occhipinti. Corriere della Sera 1992. ápr. 1. 34.

⁵³ RAYNER 2005 78.

⁵⁴ Epidemia da tangente, 8 arresti. Corriere della Sera, 1992. ápr. 23. 15.

⁵⁵ San Siro nel mirino dei giudici. Corriere della Sera, 1992. ápr. 24. 17.

⁵⁶ Paolo Pillitteri sta un po' peggio di quanto si credeva ieri. Corriere della Sera, 1992. máj. 5. 2.

⁵⁷ RAYNER 2005 239.

Chiesa és a vállalkozók vallomásai nyomán az ügyészek villámgyorsan elérték a pártok milánói vezetőrétegét. Először a már Chiesa vallomásai alapján gyanúba keveredett Matteo Carriera ellen gyűlt össze annyi bizonyíték, hogy április 27-én hivatali visszaélés gyanújával letartóztathassák.⁵⁸ Május 2-án követte Paolo Pillitteri és Carlo Tognoli egykori polgármesterek, későbbi parlamenti képviselők vizsgálat alá vételének híre, főleg Chiesa vallomásai alapján.⁵⁹ Május 5-én tartóztatták le Garampelli együttműködésével a PSI milánói pénzbehajtóját, Sergio Radaellit, aki azonnal vallott, és feltárta a milánói kenőpénzek elosztásának fent részletezett rendszerét. Vallomásának, valamint Carriera beszámolójának nyomán DC-s kollégája, Maurizio Prada, a milánói tömegközlekedési vállalat vezetője is követte a San Vittoréba, aki szintén az együttműködés mellett döntött.⁶⁰

A vállalkozók azonban egymásra is vallottak, hiszen nyilvánvalóan érdekükben állt a konkurenciát belekeverni az ügybe. Így került börtönbe az egyik világhírű milánói építőipari vállalat igazgatója, Mario Lodigiani, akit a május 8-án letartóztatott Clemente Rovati említett meg a Sacco kórház egyik közösen megpályázott középítkezése kapcsán.⁶¹ Ő pedig legnagyobb vetélytársára, a FIAT-csoporthoz tartozó Cogefar-Impresit vállalkozás vezérigazgatójára, Enzo Papira, valamint a harmadik legnagyobb építőipari vállalkozás első emberére, Angelo Simontacchira vallott, akikkel együtt vett részt egy vasúti körgyűrűvel kapcsolatos középítkezésben.⁶² Lodigiani további politikusokat is bevont a Tangentopoliba: Gianstefano Frigeriót, a DC lombardiai párttitkárát, valamint az egykori szenátort, Augusto Rezzocinót, akitől állítása szerint egy törvényt „rendelt”.⁶³

Mind a letartóztatott vállalkozók, mind a politikusok együttműködtek, és így újabb letartóztatások lavináját indították el. A három építőipari vállalkozó állami megrendelések hálózatának középpontjában volt, a legtöbb milánói céggel partneri kapcsolatban állt, valamint az ország más pontjain is érdekeltségekkel rendelkezett, így együttműködésükből hatalmas mennyiségű információt nyertek az ügyészek. Prada és Radaelli pedig a milánói pártfinanszírozási rendszernek álltak a középpontjában. Így kapcsolatban álltak a más párthoz tartozó pénzbegyűjtőkkel: Claudio Dinivel (PSI),⁶⁴ Carlo Soavéval és Luigi Carnevale Mlynóval (PDS), ez utóbbi saját pártjának viszonyrendszeréről számolt be, valamint Giacomo Properzj-zsel (PRI). Vallottak az általuk finanszírozott helyi politikusokra: az első öt vizsgálat alá vett parlamenti képviselő, Tognoli, Pillitteri, Renato

⁵⁸ Tangenti a Milano, arresti eccellenti. Corriere della Sera, 1992. ápr. 28. 1.

⁵⁹ Tognoli e Pillitteri sotto inchiesta. Corriere della Sera, 1992. máj. 3. 1.

⁶⁰ Invito a cena, la tangente e servita. Corriere della Sera, 1992. máj. 8. 46.

⁶¹ Appalti, intreccio a rischio. Corriere della Sera, 1992. máj. 12. 47.

⁶² Tangenti sulla linea ferroviaria. Corriere della Sera, 1992. máj. 6. 2.

⁶³ Anche per la DC arriva il giorno del redde rationem. Corriere della Sera, 1992. máj. 8. 2.

⁶⁴ Millardi di mazzette sul binario MM. Corriere della Sera, 1992. jún. 10. 30.

Massari (PSI), Antonio Del Pennino (PRI) és Gianni Cervetti (PDS) elleni vád nagyrészt az ő közreműködésükkel készült el.⁶⁵ De fizettek az országos szintű pénzbehajtóknak, így Silvano Larininek és Vincenzo Balzamónak (PSI), valamint Severino Citaristinek (DC) is. Így vallomásaikkal, kapcsolataik (bár fokozatos) feltárásával, sok új irányban tudták elindítani a nyomozást, amely június elejére vizsgálat alá vette a pártok milánói elitjét, valamint a központi behajtókat is.

A vallomások másik rendkívül termékeny forrásai a vállalkozók voltak. Minthogy politikai védettségük is kisebb volt, a nyomozás hamar, gyakorlatilag május elején elérte az építőipar csúcsát, és a Cogefar-Impresiten keresztül az ország legnagyobb vállalatát, a FIAT-ot is. Ezek általában közvetlenül is kapcsolatban álltak a PSI és a DC pártvezetésével, azonban vallomásaik során ezen kapcsolataikat nem tárták fel azonnal.⁶⁶ A székhelyükön végzett házkutatás viszont fontos dokumentumok, átutalási adatok és számlaszámok birtokába juttatta az ügyészeket, amely nyomon el tudtak indulni. Di Pietro állítása szerint a kerek összegű átutalásokat keresték abból a megfigyelésből kiindulva, hogy a cégek valós megrendelésért nem szoktak kerek összeget fizetni. A svájci bankszámlákat nemzetközi bírói kereset segítségével azonosították.⁶⁷ A vádlottat a feltárt tényekre alapozva letartóztatták azzal az indoklással, hogy lehetőségében és érdekében is áll meghamisítani a bizonyítékokat, ezért veszélyes a nyomozás sikerére nézve. A letartóztatottnak felajánlották az egyszerűsített eljárást, a kedvező elbánást és a házi őrizetet az együttműködésért cserébe, amit a cégükért aggódó vállalkozók és a börtönt elviselni nem tudó politikusok általában el is fogadtak. Az így nyert vallomások segítségével pedig újabb dossziékat tudtak nyitni, az akció lavinaszerűen gördült tovább, és rövidesen elért a legmagasabb politikai szintre.⁶⁸

Craxi vizsgálat alá helyezését a vállalkozók és a milánói politikusi körök egybecsengő vallomásai segítségével érték el. A vállalkozók csak az országos pénzbehajtóknak, Larininek és a szívinfarktusban elhunyt Bolzamónak befizetett összegekről tudtak bizonyítékot szolgáltatni, azonban Radaelli, valamint a PSI egykori lombardiai titkára, Loris Zaffra (akit Garampelli és Frigerio vádoltak) beszámolóiból, valamint Larini egy megtalált leveléből a pénzbehajtók és Craxi szoros kapcsolata is bebizonyosodott,⁶⁹ így érte el őt 1992. december 15-én az első vizsgálat.⁷⁰ Miután pedig Larini 1993. február 7-én feladta magát, vallomásaiból fény derült a *Protezione* elnevezésű számlára. A svájci

⁶⁵ Vö. Il testo integrale dell'atto d'accusa del giudice Antonio Di Pietro. 67–82.

⁶⁶ Vö. L'atto di accusa dei giudici di Milano contro Bettino Craxi. 138–141.

⁶⁷ DI PIETRO 2000 44.

⁶⁸ DI PIETRO 2000 47.

⁶⁹ Vö. L'atto di accusa dei giudici di Milano contro Bettino Craxi. 144–149.

⁷⁰ In diciotto pagine le accuse a Craxi. Corriera della Sera, 1992. dec. 16. 2.

bankszámlára, amellyel kapcsolatban már évek óta folytak nyomozások, a Banco Ambrosiano egykori tisztviselője, Roberto Calvi utalt 7 millió dollárt, egy az ENI-hez, az állami tulajdonban levő petrokémiai nagyvállalathoz közel álló off-shore cégen keresztül, amellyel hozzájárult a bank csalárd bukásához. Larini a szocialista igazságügy-minisztert, Claudio Martellit is vádolta, akinek a PSI, az ENI és a bank közti összekötő szerepét tulajdonította.⁷¹

A többi pártelnököt az ENIMONT-ügyön keresztül érték el a milánói ügyészek. Az ENIMONT vállalat az állami tulajdonban levő ENI és a privát Montedison fúziójából jött létre még hozzá úgy, hogy mindkét cég 40-40%-át birtokolta a részvényeknek, míg 20% tőzsdén volt. Raul Gardini, a Montedison rész vezérigazgatója, felvásárolta a tőzsdén levő részvények felét, így a cégcsoportban többséget szerzett. Az ENI résznek nem tetszett Gardini egyedurialma, így a szerződés értelmében felajánlotta megvételre Gardininak a saját részesedését. A vállalkozónak azonban nem volt pénze, így az adásvétel fordítva játszódott le: az ENI vásárolta fel Gardini részesedését a vállalkozónak kedvező áron, a tulajdonos államnak nagy károkat okozva ezzel. Gardini a tranzakció érdekében Sergio Cusanin, egy milánói üzletemberen keresztül összesen 150 milliárd líra értékű kenőpénzt fizetett a pártoknak.⁷²

Az ENIMONT-ügy nem a milánói ügyészségen bontakozott ki. A milánói sikereken felbuzdulva ugyanis az ország többi ügyészségén is nyomozások indultak kenőpénzek után. Ezek az ügyészek tanulmányozták a *pool* módszereit, valamint igyekeztek a rájuk való hivatkozással az őket körülvevő médiaérdeklődést meglovagolni.⁷³ A római ügyészség az ENIMONT kérdésében kezdett el kutakodni, korrupció gyanújával. A Montedison irodáiban tartott házkutatás során bukkantak Cusani nevére.⁷⁴ Időközben egy másik, milánói vonalon is elindult a nyomozás. Paolo Ciaccia, az ENI-csoport egyik vezetője február 13-án jelentkezett az ügyészségen, milánói vezető korában elkövetett pártfinanszírozási vétkeiért állt vizsgálat alatt. Vallomásai nyomán jutott el a pool Pierfrancesco Pacini Battigliához, egy svájci bank tulajdonosához, aki azonnal beszélni kezdett.⁷⁵ Az ő beszámolóiból bontakozott ki lassanként az ENI pártfinanszírozási rendszere, valamint az ENI és a Montedison válásakor fizetett kenőpénz értéke és címzettjei. A milánói pool és a rómaiak együttműködése a kezdetektől szoros volt, azonban a területi illetékesség miatt az „évszázad pere” végül Milánóba került. A március 9-én rács

⁷¹ Ortolani questa volta non ha taciuto. Corriera della Sera, 1993. márc. 1. 3., valamint Il documento integrale dei giudici di Milano per l'autorizzazione a procedere contro Craxi e Martelli. 186.

⁷² COLAJANNI 1996 78–80.

⁷³ RAYNER 2005 216.

⁷⁴ Il sergin merchese. Corriere della Sera, 1993. jan. 27. 25.

⁷⁵ Il metano dava una mano, sporca. Corriere della Sera, 1993. márc. 12. 2.

mögé került egykori vezérigazgató, Gabriele Cagliari is lassanként beszélni kezdett, ám mivel együttműködése csak részleges volt, börtönben tartották, ahol július 20-án öngyilkos lett. Három nappal később Gardini is követte példáját, a többi vezető azonban egyszerre beszélni kezdett. Vallomásaikból feltárult a Tangentopoli legnagyobb kenőpénze, amelyet a különböző pártok vezetőinek és pénzbehajtóinak fizettek.⁷⁶ A címzettek között szerepeltek a Pentapartito párttitkárai és pénzbehajtói, de mint utólag kiderült, még a Lega vezére, Umberto Bossi is.

A botrány azonban nem csak vertikális, hanem horizontális kiterjedésében is óriásira nőtt. A római ügyészségen kívül más városokban is elindult a vizsgálódás a helyi politikusok és vállalkozók ellen. Az egész országot lefedő, Rómában összekapcsolódó korrupciós háló miatt a regionális botrányok országos hatást váltottak ki és viszont. Így például Ancona DC-titkára vallomásai következtében Forlaninak is újabb dossziéja nyílt.⁷⁷ Az ország egyik pontján elhangzó vallomások könnyen egy másik, területileg illetékes ügyészség számára szolgáltatott anyagot egy vizsgálat megindításához.⁷⁸ A vezető politikusok ügyei nem egyszer több ügyészség előtt folytak párhuzamosan.

Olaszország déli területein a helyzet komplikáltabb volt. Itt ugyanis a politikus és a cég közé beékelődött a maffia is, amelynek közvetítésével és részesedésével folyt az állami megbízatások szétoztása. Így sokkal nehezebb volt a hallgatást kikezdeni, mert a kapcsolatokat a maffia vigyázta.⁷⁹ A legsikeresebb itt Palermo bírósága volt, ahol Giovanni Falcone vizsgálóbíró munkája nyomán már a '80-as évek során elkezdődött a *pentitókkal*, a „bűnbánó” és a bírósággal vádalkut kötő maffiózókkal való együttműködés, és az 1987-es ún. „maxiperben” több maffiavezetőt sikerült elítélni.⁸⁰ Falcone és társa, Paolo Borsellino erőszakos halála 1992 május-júniusában azonban elkeserítette a palermói ügyészeket. A helyzet csak a Tangentopoli által kiváltott légkörben változott, ekkor sikerült a szálakat újra felvenni, és az általános összeomlás-hangulatban, valamint a Cosa Nostra belső konfliktusai következtében a maffiózók is sokkal készségesebben működtek együtt. A pentitók vallomásaiból kiderült, hogy a DC-vel az összeköttetést Salvo Lima, Andreotti híve biztosította.⁸¹ A maffiózók beszámolóinak nyomán az „isteni Giulio” is a vádlottak padjára került, akit pedig a Tangentopoli egyéb nagy ügyei sértetlenül hagytak. A vallomások segítségével 1993 januárjában elfogták Salvatore Riinát, a Cosa Nostra

⁷⁶ ENIMONT, lo scandalo del secolo. Il testo integrale dell'atto di accusa. 200.

⁷⁷ RAYNER 2005 240.

⁷⁸ DI PIETRO 2000 52.

⁷⁹ DI PIETRO 2000 50.

⁸⁰ Falcone tevékenységére lásd LA LICATA 2010

⁸¹ RAYNER 2005 247.

vezérét. Hasonló sikereket ért el a nápolyi ügyészség, ahol a Camorra második emberének együttműködése két minisztert és a Camorra főnökét juttatta a börtönbe.⁸²

A vizsgálatok néhány nagyon érzékeny területre is kiterjedtek. Több esetben a korrump politikusokkal vagy a maffiával összejátszó bírakat juttattak ügyésztársaik a rács mögé. A politikusokat támogató, tőlük anyagi előnyökben részesülő újságírókat is elérte a vizsgálat.⁸³ A Pénzügyőrség elleni nyomozás pedig úgy indult, hogy a milánói ügyészség egy fiatal alkalmazottjának ajánlottak fel kenőpénzt, aki azt jelentette felettesének. Az ügyet Di Pietro a pénzügyőrség egy hivatalnokának együttműködése segítségével felgöngyölítette egészen a vezetőségig, az ügy Silvio Berlusconi is a vádlottak padjára juttatta.⁸⁴ A polgári államvédelmi szerv (SISDE) vezetőjét pedig egy szicíliai *pentito* vádolta meg a Cosa Nostra támogatásával; az ügybe maga a köztársasági elnök is belekeveredett.⁸⁵

4.1 Exkurzus: A Tangentopoli korrupciós hálózata hálózatkutatási szempontból

A korrupciónak a vallomásokból kibontakozó rendszerét figyelve felmerül a kérdés, hogy milyen eredményekre vezetne a korrupciós hálózatnak a hálózat kutatás eredményeivel való összevetése. Értelmezzük úgy a korrupciós hálózatot, ahogyan az ügyészek előtt a vallomásokból kibontakozott: legyenek a pontok az egyes szereplők (vállalkozók, politikusok és egyéb közszereplők), az őket összekötő élek pedig a megvesztegetések, kifizetések, illetve a cinkosság, azaz a másik ügyleteiről való tudomás, ezek a kapcsolatok tették ugyanis lehetővé a nyomozások továbbterjedését. A hálózat alapos, matematikai eszközökkel való elemzése csak akkor lenne lehetséges, ha feltérképeznénk az összes kapcsolatot, amely a „Kenőpénzek Városának” tagjait összekötötte, és a vallomások során feltárulkozott. Ennek megkísérlése itt nem célom, azonban a hálózat bizonyos tulajdonságaival kapcsolatban így is érdemes sejtéseket megfogalmazni.

A Tangentopoli korrupciós hálózata sejtésem szerint skálafüggetlen.⁸⁶ A skálafüggetlen hálózatok fő jellemzői (a hatványfüggvényt követő eloszláson kívül, amit itt nem tudunk számításokkal igazolni), hogy csomópontok hierarchikus rendszeréből állnak össze,

⁸² RAYNER 2005 251.

⁸³ RAYNER 2005 232.

⁸⁴ DI PIETRO 2000 133.

⁸⁵ RAYNER 2005 247., 330.

⁸⁶ A fogalomra lásd BARABÁSI 2011 80.

valamint hogy a népszerűségi kapcsolódás törvényei szerint folyamatosan növekednek.⁸⁷ A Tangentopoli-hálózat mindkét feltételt teljesíti. A csomópontok könnyen felismerhetők a rengeteg politikussal kapcsolatot tartó nagyvállalkozók, valamint a lokális és országos pénzbehajtók személyében. A hálózatra a folyamatos fejlődés is jellemző, a vallomásokból az derült ki, hogy a kommunistákkal való összefogás után vált fokozatosan rendszerré,⁸⁸ és a népszerűségi kapcsolódás is nyilvánvaló, a vállalkozók alapvetően ahhoz a politikushoz, illetve az őt fedező pénzbegyűjtőhöz mentek, aki sok kapcsolattal rendelkezett, és aki ebből kifolyólag hatalmi helyzetben volt, a pénzbegyűjtők pedig feladatkörükből kifolyólag gyűjtötték az újabb és újabb kapcsolatukat.

A hálózatra az is jellemző, hogy hierarchikusan moduláris.⁸⁹ A modulokat, amelyek belül rendkívül szorosan összekapcsolódnak (vagyis mindenki fizet mindenkinek, és mindenki tud mindenkiről), elsősorban lokális, valamint szektoriális szinten lehet felismerni. Ilyen modul, a legjobban feltárt, például a milánói korrupciós hálózat, amely maga is szektoriális almodulokra bomlott. Így például külön almodul volt az egészségügy, a tömegközlekedés vagy az építkezések, amelyek belül nagyon szorosan összefonódtak (Chiesa lényegében mindenkire vallani tudott, aki az egészségügyben érdekelt volt Milánóban), és természetesen egymással is összekapcsolódtak. A városi szintű koherenciát egyes nagyvállalkozók, akiknek majdnem minden kisebb vállalkozóval volt közös üzletük,⁹⁰ valamint a pénzbehajtó politikusok biztosították, akik egyben a modul fő csomópontjai is voltak. Ők jelentették az összekötést egyéb lokális csomópontokkal (a vállalkozókkal, akiknek érdekeltségeik voltak az ország más területein), valamint az országos csomópontokkal (a pártok országos pénzbehajtóival). A nagyvállalkozók vagy maguk is országos középpontok voltak, vagy egy-egy országos „szakmai” modul középpontjai, míg más országos „szakmai” modulok (pl. Pénzügyőrség) olyan helyi tagjaik révén kapcsolódtak a hálózathoz, akik maguk részesei voltak a helyi korrupciós hálózatnak. Az országos csomópontok, főleg pedig az országos pénzbehajtók nagyon nagy számú kapcsolattal rendelkeztek, ők önmaguk is egy szorosan összekapcsolódó „legfelső modult” alkottak (ezt leplezte le az ENIMONT és a Conto Protezione-ügy). Őket a lokális és szektoriális modulok középpontjai követték, a sor végén pedig olyan helyi jelentőségű pártkáderek és kisvállalkozók álltak, akik egymás között szintén rendkívül sűrűre szőtt kapcsolati hálót alakítottak ki. A legfontosabb politikusok viszont általában szerepükhöz

⁸⁷ BARABÁSI 2011 80., 98.

⁸⁸ Vö. Intervista di Maurizio Prada 36.

⁸⁹ A fogalomra lásd BARABÁSI 2011 252–254.

⁹⁰ Vö. Appalti, intreccio a rischio. Corriere della Sera, 1992. máj. 12. 47.

mérten kevés direkt kapcsolattal rendelkeztek, ez védelmüket szolgálta, azonban az országos szintű pártkasszáson keresztül elérhetők voltak.⁹¹

A skálafüggetlen hálózatokra jellemző a célzott támadásokkal és a „vírusokkal” szembeni rendkívüli érzékenység.⁹² A Mani Pulite akciót ebben a modellben egy, a rendszert megtámadó „vírusnak” értelmezhetjük, ahol megfertőzöttek tekinthető az a szereplő, akit elér a vizsgálat, és fertőzőnek, aki vallomást tesz társaira.⁹³ A magas fertőzőképeséget az ügyészek módszerei, a kedvező körülményeket pedig az akció elején fennálló kedvező politikai klíma: a választási vereségek és a CAF belső konfliktusa adta, amely 4 hónapig engedte a „vírus” szabad fertőzését. Ezalatt a négy hónap alatt a Mani Pulite fertőzővé tett jó néhány lokális (Prada, Radaelli), valamint országos szektoriális (Papi, Lodigiani) középpontot, és megfertőzött két országos középpontot (Citaristi, Larini). Ennyi központ fertőzöttsége elég volt ahhoz, hogy a kedvező klímában, amelyet ezután a közvélemény és a média támogatása biztosított, a vírus rendkívüli gyorsasággal terjedjen. Egy adott modulon, almodulon belül, ha a modul egy jelentős része fertőzött lett, nagy valószínűséggel a többi pont is.⁹⁴ Így a központok nehezen álltak ellen a fertőzésnek, mert sok modulban vettek részt, és kapcsolataik révén rendkívül sebezhetőek voltak, túl sok vádnak voltak kitéve, így több irányból kellett védekezniük, ami érdekében könnyen maguk is vádlókká, fertőzővé váltak (Prada és Radaelli például, helyzetük sérülékenységeinek tudatában, azonnal együttműködtek). Ha pedig fertőzővé váltak, kapcsolataik révén nagyon sokakat tudtak megfertőzni. A rendszert magát csak a központok rendkívüli ellenállása tudta megóvni. Ez mindössze a kommunista pártnál következett be: a PCI központi számlájának tulajdonosa, Primo Greganti csak a legszükségesebbeket vallotta be,⁹⁵ míg a feltételezett pénzbehajtó, Marcello Stefanini a vizsgálatok közben elhunyt.⁹⁶ A párton belül egyénként is nagyobb volt az ellenállás az ügyészek módszereivel szemben, valamint a pártért való önfeláldozás presztízse is, és ez megakadályozta a láncreakció beindulását.

Modellünk vizsgálatánál ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a fertőzött, amennyiben egyben fertőzővé is vált, nem fertőzte meg automatikusan minden kapcsolatát. A vallomást tevők válogathattak, és általában válogattak is kapcsolataik közül, és korántsem tárták fel mindegyiket, vagy csak idővel és fokozatosan, egyéb bizonyítékok hatására. Másik sajátossága a modellnek, hogy az egyének csak az általános hangulatot

⁹¹ Vö. Larini szerepe: L'atto di accusa dei giudici di Milano contro Bettino Craxi. 144–149.

⁹² Vö. BARABÁSI 2011 131., 151.

⁹³ Hasonló „járványmodellben” vizsgálja a korrupció kialakulását *The Epidemics of Corruption*.

⁹⁴ Vö. *The Epidemics of Corruption* 3.

⁹⁵ Libero Greganti, l'uomo degli irriducibili. Corriere della Sera, 1993. máj. 31. 9.

⁹⁶ DI PIETRO 2001 86.

átvéve is fertőzővé válhattak, anélkül, hogy vizsgálat alá kerültek volna, ez történt azokkal a vállalkozókkal, akik önként adták fel magukat.⁹⁷

5. Második fázis: A botrány felháborodást kelt

A botrányok nyilvánosságra kerülésük után nem okoznak feltétlenül közfelháborodást. Bár amennyiben van politikai verseny, a pártok a botrányt valószínűleg fel fogják használni ellenfelük ellenében, azonban gyakori, hogy csak az ellenzéki választók felháborodása ér el egy küszöbértéket, a kormánypárti szavazók hagyják, hogy a média meggyőzze őket, és jelentéktelennek állítsa be az eseményt, vagy esetleg elfogadják, nem tekintik botrányosnak az ügyet. A közfelháborodás továbbá sokszor nem jelentkezik mobilizáció formájában, és ekkor sokkal könnyebb tudomást nem venni róla. A mobilizáció és a közfelháborodás mértéke nagyban függ a média hozzáállásától és véleményformáló képességétől.

A Mani Pulite akció abban is különleges volt, hogy hatalmas tömegtámogatással rendelkezett annak ellenére, hogy az erkölcsi kérdés politikai támogatói a botrány kirobbanásakor kisebbségben voltak, és kis politikai súllyal rendelkeztek. A tömegek felháborodásuknak olvasói levelek ezreiben, tüntetéseken és szimbolikus cselekedetekkel adtak tanúbizonyságot. Abban, hogy a közvélemény ilyen egységesen tette le a voksát a pool mellett, és ennek hangot is adott, nagy szerepe volt a média egységes kiállásának a vizsgálat védelmében, amely nagyban befolyásolta a közvéleményt, míg a közvélemény pozitív visszacsatolása (újságok jobb eladhatósága, olvasói levelek) az újságokra hatottak vissza. Az újságok retorikája és a közvélemény alakulása elősegítette az újabb és újabb esetek kiderülését, amennyiben a politikusokat és vállalkozókat meggyőzte arról, hogy a rendszer valóban összeomlóban van, és nem érdemes kitartani a hallgatásban. A közfelháborodás pedig, bár korántsem magától értetődően, politikai következményekkel járt.

Az újságoknak, különösen pedig a Corriere della Serának a botrány kibontakozásakor is nagy szerepe volt. Az újság, melynek vezetősége neheztelt Craxira, Mario Chiesa ügyét azonnal a politikai rovatba tette, és egészen a választásokig napirenden tartotta. Így hatást gyakorolt a közvéleményre, amely pedig ellenkező esetben könnyen nem tulajdonított volna nagyobb jelentőséget az esetnek. A Corriere igyekezett az ügyet nagyítani, a vállalkozók által említett 10%-os kvótát általánosították, Chiesát pedig egy korrupt

⁹⁷ Ez utóbbi más társadalmi modellekre is igaz, vö. *The Epidemics of Corruption*

rendszer jellemző szereplőjének tették meg.⁹⁸ Miután az olvasóközönség érdeklődése egyértelművé vált, a másik nagy országos napilap, a La Repubblica is beszállt az információkért való versenybe. Mindkét újság tudósítói fiatal, dinamikus újságírók voltak, akiknek addig csak a „bűnügyek” rovatnál volt lehetőségük. A botrányal azonban írásaik a címlapra kerültek, és úgy érezték, életük lehetősége előtt állnak. Ezért az első vallomások után merészen a rendszer összeomlását jósolták.⁹⁹

Ugyanakkor az újságíróknak nagyon kellett figyelniük, mert mind az újságokon belül belső ellenállásba ütköztek, mind pedig a politikusok részéről a rágalmazási per lehetőségét kockáztatták. Mivel az első vallomások után az események rendkívüli módon felgyorsultak, a téves hír kockázata nagyon megemelkedett. Ennek elkerülése érdekében a két vezető lap újságírói, Piero Colaprico és Michele Brambilla összefogtak, és megegyeztek az információk cseréjében. Az így létrejött újságírói „pool” könnyebben megnyerte az ügyészek bizalmát, és pontosabb, gyorsabb tájékoztatást tudott nyújtani. A csoporthoz nemsokára a többi média munkatársai is csatlakoztak.¹⁰⁰

A média a botrány legelején rátalált arra a beszédmódra, amely az események narratíváját mindvégig jellemezte. A legfontosabb kifejezések már 1992 áprilisában készen álltak. A Tangentopoli elnevezést Colaprico használta még egy korábbi korrupciós botrány idején,¹⁰¹ majd 1992. április végén az újabb eset számára is felmelegítette,¹⁰² míg a Mani Pulite egy félreértésből keletkezett Luca Fazzo tollán.¹⁰³ A két szó egyben két, frontálisan szembeállított rendszert is jelölt: a Tangentopolit, a korrupt politikusok gonosz világát, és a „Tiszta Kezeket”, az ellenük küzdő hősök és az őket támogatók csoportját.¹⁰⁴ A két világot a narratívák egymással dichotómikusan szembeállítva mutatták be, és aki belekerült a Tangentopoliba, az megbélyegződött. Ehhez nem volt szükség jogerős ítéletre, elég volt egy értesítés vizsgálat megkezdéséről, hogy ellehetlenítse a politikust.¹⁰⁵ Az akció kritizálására így egyre kevesebb lehetőség maradt, a média és a közvélemény szemében a közszereplők egyre inkább az akció támogatói vagy ellenzői lehettek csak. Az ellenzők pedig a Tangentopoli világába sorolódtak be. A dichotómikus világkép a közvélemény számára meggyőző volt, elősegítette a poollal való azonosulást és a politikusok elítélését.

⁹⁸ RAYNER 2005 75–78.

⁹⁹ RAYNER 2005 85.

¹⁰⁰ RAYNER 2005 127.

¹⁰¹ Restano in carcere i 5 della tangente. La Repubblica, 1991. okt. 9. 8.

¹⁰² La rivolta al 'Giorno' fa affondare Damato. La Repubblica 1992. ápr. 30.

¹⁰³ Gli imprenditori vuotano il sacco. La Repubblica, 1992. ápr. 24. 17.

¹⁰⁴ RAYNER 2005 163.

¹⁰⁵ COLAJANNI 1996 150.

A két világból szimbolikus figurák emelkedtek ki. A Mani Pulite hőségé Antonio Di Pietro vált. A poolból csupán az ő személye karizmatizálódott. Életpályája önmagában rengeteg elemet szolgáltatott a legendává váláshoz.¹⁰⁶ Így könnyen kialakult róla a későbbiekben meghatározóvá váló kép: a nép egyszerű és becsületes fia, aki hatalmas munkabírással, paraszti furfanggal és nyakassággal szembe mer szállni a hatalmasokkal.¹⁰⁷ A kép kialakulásának időszakában Di Pietróval egyetlen interjú sem készült, későbbi rajongói úgy szerettek bele, hogy egyszer nem hallották hősüket megnyilatkozni. Ennek ellenére májustól Forza Di Pietro! (Hajrá Di Pietro!) falfirkák jelentek meg Milánó utcáin, és gratuláló, támogató olvasói levelek ezrei lepték el a szerkesztőségeket. A milánói ügyész augusztusra az ország legnépszerűbb emberévé vált, reklámokban is szerepelt. Szeptemberben megjelenő életrajzai szinte hagiográfiának is elmentek, azonban arra is törekedtek, hogy anekdoták, családi történetek elmesélésével emberközelivé tegyék a figurát. Az emberek Di Pietrót reményeik megtestesítőjének, Olaszország megmentőjének látták, akivel könnyen azonosultak. Nevében tömegeket lehetett megmozgatni.¹⁰⁸

A hőssel szemben szükségszerű volt egy gonosz megnevezése. Ez a szerep elsősorban Craxira hárult. Azonban osztozott rajta a Pentapartito többi politikusával, akiknek kriminalizációja folyamatos volt. A L'Espresso a vezető politikusok „Wanted” feliratú képeit tartalmazó címlapja a legjobb példa erre a folyamatra.¹⁰⁹ A politikusokat nyilvános helyszíneken kifütyülték, megdobálták, alkalmanként meg is verték, a járőkelők bekiabáltak nekik. Letartóztatásuk és bilincsben történő elszállításuk képe bejárta a médiát.

A gonosz és a jó nagy párviadala a Cusani-perben játszódott le a televízió nézői szeme láttára. A per egy detektívregényként megírt történet nagy leleplezési jeleneteként lett felvezelve, tárgyalása főműsoridőben került adásba. Legnagyobb nézettségét 1993. december 17-én érte el, amikor 4 millió 230 ezer tévénéző előtt szorongatta meg a szópárban Di Pietro Forlanit és Craxit.¹¹⁰ Az előbbi csak tagadásra volt képes, és szánalmasan viselkedett, míg az utóbbi részleges vallomást tett, és jobban tartotta magát. Az újságok és a közvélemény Di Pietro teljes győzelmeiként, és a régi rendszer szimbolikus bukásaként könyvelték el a tárgyalást.¹¹¹

¹⁰⁶ Vö. CERVI–MONTANELLI 1993 301–303., továbbá Biografia. Forrás:

<http://www.antoniodipietro.it/biografia> Letöltés dátuma: 2012. április 7.

¹⁰⁷ Már az első életrajzában is jelen vannak ezek az elemek: Cinzia Sasso: Quell' ex emigrante che ora fa tremere il potere a Milano. La Repubblica, 1992. ápr. 25. 8.

¹⁰⁸ RAYNER 2005 193.

¹⁰⁹ RAYNER 2005 269.

¹¹⁰ Di Pietro star della televisione pomeriggio e sera. Corriere della Sera, 1993. dec. 19. 5.

¹¹¹ Il giorno del giudizio. Corriere della Sera, 1993. dec. 18. 4.

A botrány nyomán támadt felháborodás és érdeklődés az újságokra és a televíziókra is visszahatott. Az újságok példányszáma növekedett, az emberek érdeklődtek az események iránt. A televíziók híradóik jelentős részét szánták a vizsgálat eredményeinek. A botrány iránti érdeklődés növelte a példányszámot és nézettséget, és ezt az üzleti szempontot még azoknak a médiáknak is figyelembe kellett venniük, akik eredetileg a Pentapartitót támogatták. Az újságírók nagy része korábban szintén részt vett a korrupt rendszerben, a politikusoktól juttatásokban részesültek,¹¹² az ellenzékieket pedig sokszor becsületsértési perekkel hallgattatták el. A botrány során azonban a Mani Pulite ifjú tudósítói, valamint az eddig félreállított ellenzéki újságírók kaptak lehetőséget, akik több újságban is megbuktatták a korábbi vezetőséget, és a saját nézőpontjukat érvényesítették.¹¹³ A kereskedelmi logikából és a vezetőváltásból az következett, hogy a Mani Pulitével ellenséges újságírók, riporterek, tárcaírók száma megfogyatkozott, egyes megfigyelők szerint a sajtó cenzúrázta önmagát.¹¹⁴ Ez a légkör nagyban segítette a vizsgálatok kibontakozását, illetve nagy hatással volt a politikai eseményekre is.

6. Harmadik fázis: a botrány politikai következményekkel jár

Egy botrányos tény nyilvánosságra kerülhet, közfelháborodást kelthet, de ez még nem jár szükségszerűen politikai következményekkel. Elég végigtekinteni az utóbbi évek magyar botrányain, ám a politikai következmény tőlünk nyugatabbra sem működik automatikusan. Ahhoz, hogy egy botránynak messzire ható politikai következményei legyenek, egy megfelelő méretű felháborodás mellett kedvező általános politikai feltételek is kellenek.

A Tangentopoli az egyik legnagyobb politikai hatással rendelkező botrány volt a világtörténelemben. Ritkán fordul elő, hogy egy botrány hatására majdnem a teljes pártrendszer eltűnjön és mintegy „rendszerátalakítás” következzen be. Ehhez szükség volt a botrányos tény rendszerszerűségére, amely majdnem minden vezető politikust magában foglalt, az ügyészi akció láncreakcióhoz hasonló sikerére, a közvélemény és a média széleskörű támogatására, valamint a korábban felvázolt kedvező kontextusra. Ugyanakkor szükség volt arra is, hogy a politikusok képtelenek voltak reagálni a helyzetre, leállítani az akciót, a törvényi rendezésre tett kísérleteik sorra megakadtak a közvélemény, valamint az általa támogatott pool ellenállásán. Tehetetlenségük, valamint az, hogy a botrányt

¹¹² Vö. pl. Una nuova svolta per „Penne Pulite”. Corriere della Sera, 1994. nov. 11. 19.

¹¹³ RAYNER 2005 124–125.

¹¹⁴ COLAJANNI 1996 164.

kirobbanása kezdetén egymás ellen kihasználták, és teljesen elhatárolódtak az akció áldozatául esett párttársaiktól, hozzájárult a vizsgálat továbbterjedéséhez.

A botrány rendkívül hamar hatással volt a politikai életre. Milánóban, fő erősségében a PSI az országos növekedés ellenére az 1992-es választásokon mélyrepülést produkált.¹¹⁵ Május 12-én pedig a milánói városi tanács működésképtelenné válása miatt a polgármester kénytelen volt lemondani.¹¹⁶ Ez, valamint a Lega és az MSI felszólalásai és akciói arra készítették a köztársasági elnöki tisztért vetélkedő politikusokat, hogy maguk is számításba vegyék a botrányt. A vezető politikusok igyekeztek elítélő nyilatkozatokat kiadni a korrupció ellen, tartottak attól, hogy egy, a letartóztatottaknak kedvező reakciót az ellenzék kihasznál, és az csökkenti esélyeiket. Minthogy a pártfegyelem a Pentapartitóban rendkívül alacsony volt, az egyes elnökválasztási fordulók kimenetele bizonytalanná vált. Mindenki ellenfele ellen várt hírt Milánóból, a botrány a hatalmi játszma tényezője lett. Forlani köztársasági elnökké választása megbukott, ezt a pártelnöki tisztségéről való lemondása követte. A republikánus Giovanni Spadolini jelöltségét a PRI-nek a Tangentopoliba való belekeveredése fúrta meg. Ekkor Andreotti tűnt a legesélyesebbnek. Azonban a Falcone vizsgálóbíró elleni merénylet után (amelyet a Cosa Nostra, mint később kiderült, részben Andreotti elleni figyelmeztetésnek szánt¹¹⁷), a média az egész politikai elitet felelőssé tette, amiért kicsinyes hatalmi harcukkal lehetővé tették a merényletet, és felszólította őket a köztársasági elnök azonnali megválasztására. Eugenio Scalfari a Repubblica-ba írott vezércikkében Oscar Luigi Scalfarót, a képviselőház elnökét ajánlotta, egy irányzatokon kívüli kereszténydemokratát, akit a Lega és a PDS is támogatott.¹¹⁸ Így a parlament május 25-én váratlan fordulattal megválasztotta Scalfarót, Borrelli családi barátját, aki beiktatási beszédében az erkölcsi kérdést feszegette.

Craxi ennek ellenére még esélyes volt a miniszterelnöki posztra. Azonban június 3-án beérkezett a parlamentbe az első 5 parlamenti képviselő, köztük Pillitteri, Craxi sógora mentességének felfüggesztésére irányuló ügyészi kérelem. Ekkor az újságok nyomást kezdtek gyakorolni Scalfaróra, azt állítva, hogy a Tangentopoliban biztosan benne levő szocialista vezér megválasztása megakadályozná a nyomozás folytatását. A közvélemény nem akarta Craxi visszatértét, a DC pedig elhatárolódott tőle. Így az elnök június 17-én Giuliano Amatót, Craxi bizalmasát nevezte ki miniszterelnöknek, aki kormányába PDS-közeli szakértőket is bevásztott. Amato maga is kénytelen volt az erkölcsi kérdés tárgyalásával kezdeni működését. A köztársasági elnök és a miniszterelnök megválasztását

¹¹⁵ PSI: un crollo annunciato sulla scia degli scandali. Corriere della Sera, 1992. ápr. 7. 21.

¹¹⁶ Borghini lascia, ma tenta il raddoppio. Corriere della Sera, 1992. máj. 12. 46.

¹¹⁷ RAYNER 2005 260.

¹¹⁸ Eugenio Scalfari: Ai Signori del Parlamento. La Repubblica, 1992. máj. 5. 1.

a média a CAF vereségeként és egy új éra kezdeteként értelmezte. Ez a vizsgálat alatt állókat is felbátorította, akik ezután a vezérekre is mertek vallani.¹¹⁹

A pozíciók leosztása után a politikusok megpróbálták megvédeni híveiket a vizsgálatoktól, és leállítani a láncreakciót. Craxi kudarca után támadásba ment át a „pool” ellen. Már júliusban elkezdte hangoztatni saját védelmére, hogy mindenki korrump, csak nem ismeri be, és aki tagadja a rendszerben való részvételét, az álszent.¹²⁰ Ugyanakkor megjelentek az első vádak is az ügyészek ellen: az első öngyilkosságok nyomán (Renato Amorese, a PSI lodi titkára nyitotta a hosszú sort június 17-én) az ügyészek „embertelen módszereit” és az előzetes letartóztatást ostromolták; a pártosság vádja és kommunistáknak való kedvezés is előkerült; az igazságügy-miniszter, Martelli a sajtónyilvánosság ellen tiltakozott;¹²¹ Craxi pedig Di Pietro és a vallomást tevő politikusok közötti kompromittáló baráti kapcsolatok feltárásával fenyegetőzött.¹²²

Azonban ezek a vádak sem segítették abban a szocialista vezért, hogy a maga javára fordítsa a helyzetet. Ekkor már pártján belül is ellene fordultak. A pozícióban levő szocialisták, Martelli és Amato igyekeztek elhatárolódni egyre inkább megbélyegzett pártvezérüktől, a párt militánsai és a régi szocialisták pedig az ideológia elárulásával vádolták őt. Craxi egyre inkább légüres térben érezte magát, és miután Martelli október 30-án felszólította lemondásra, november 6-án kijelölte utódjául Amatót.¹²³

Hasonló folyamatok játszódtak le a többi párton belül is. A DC-t leginkább az Egyház és a katolikus szavazók támogatásának elvesztése rengette meg.¹²⁴ Milánó püspöke már a botrányok elején elítélő nyilatkozatot adott ki,¹²⁵ és egy II. János Pálhoz közel álló filozófus felvetette a DC helyett egy alternatív katolikus párt létesítését.¹²⁶ A vizsgálatok pedig a parlament egyre nagyobb részét érték el. 1993 februárjában a kormány is belekeveredett. Először a szocialista Claudio Martelli volt kénytelen lemondani az igazságügy-miniszteri posztról.¹²⁷ Nemsokára követte az igazságügy-minisztert az egészségügy-miniszter és a pénzügyminiszter,¹²⁸ valamint a költségvetésért felelős miniszter is. Ezt követően az Amato-kormány, amely az ország súlyos gazdasági problémáival sem tudott sikerrel megküzdeni, márciusban lemondott.

¹¹⁹ RAYNER 2005 116.

¹²⁰ GUNDLE–PARKER 1996 88.

¹²¹ RAXNER 2005 205.

¹²² Craxi: Di Pietro amico dei corrotti. Corriere della Sera, 1992. aug. 29. 1.

¹²³ RAYNER 2005 208.

¹²⁴ PANKOVITS 1998 70.

¹²⁵ Le cinque vie del cardinal Martini. Corriere della Sera, 1992. máj. 10. 4.

¹²⁶ RAYNER 2005 16.

¹²⁷ Martelli sotto inchiesta, si dimette. Corriere della Sera, 1992. febr. 11. 1.

¹²⁸ Via De Lorenzo e Goria, governo in bilico. Corriere della Sera, 1992. febr. 20. 1.

Scalfaro ekkor a neves pénzügyi szakembert, Carlo Azeglio Ciampit bízta meg kormányalakítással, aki nagyrészt szakemberekből álló kormányt állított fel. A kormány azzal a perspektívával alakult meg, hogy ideiglenes lesz, így a pártoknak készülniük kellett az előrehozott választásokra. Ez a kilátás felgyorsította a bomlási folyamatot. Az 1993. júniusi részleges helyhatósági választások ugyanis a Pentapartito mélyrepülését hozták, míg a változásokat követelő erők, a Lega, az MSI és a La Rete nagy sikereket könyvelhettek el.¹²⁹ Szintén a régi rendszer elleni ítéletként könyvelték el az újságok az 1993. áprilisi népszavazás eredményét, amelynek következtében a parlament kénytelen volt módosítani az addigi többségi elven működő választójogi törvényt vegyes rendszerűvé.¹³⁰

Ezek az eredmények azt mutatták, hogy a régi, a Tangentopoliba belekeveredett elit nem tud választásokat nyerni. Új tagokat kellett toborozni, új rétegeket kellett bevonni a politikai életbe, ugyanakkor ez a hitelüket veszített pártoknak egyre nehezebben sikerült. Pártlétszámuk és támogatottságuk is drasztikusan csökkent, részint a tisztogatások miatt, és megindult részekre szakadásuk. Ugyanakkor a pénzügyi források is elapadtak. A kisebb pártok nevesebb képviselői egymaguk keresték a helyüket az alakulóban lévő új formációkban, míg a DC irányzatai mentén darabjaira hullott. Ez a folyamat még a La Rete megalakulásával 1991-ben kezdődött, azonban a döntő pontot akkor érte el, amikor Andreotti vizsgálat alá vételének másnapján, 1993. március 29-én Segni, a DC legnépszerűbb politikusa kilépett pártjából.¹³¹ Ezek után a többi, a botrány által eddig megkímélt kereszténydemokrata politikus is különböző irányokba orientálódott: a bal szárny a PDS-hez közelített, a jobb szárnyról egyes politikusok az időközben Alleanza Nazionale (Nemzeti Szövetség, AN) változott MSI-vel fogtak össze, a centrum pedig 1994 januárjában bomlott két részre, a jobbközép szárny a Demokratikus Keresztény Centrumot alapította meg, míg a megmaradt balközép irányzat az Olasz Néppárt nevet vette fel.¹³² A PSI szakadása 1993 decemberében következett be, ekkor a vereséget szenvedett craxiánus platformot kiutasították a pártból (vezetője tunéziai nyaralójába távozott), a többség pedig a PDS-hez csatlakozott.¹³³

Az 1993. novemberi helyhatósági választások már egyértelműen jelezték, hogy a szavazatok a jobb és bal pólusokra gyűlnek össze, míg a korábbi, a Pentapartito által uralt centrum kiürült. Ekkor már csak a DC tudott minden településen listát állítani, azonban

¹²⁹ MOLNÁR 2011 70.

¹³⁰ GRILLI DI CORTONA 2007. 78.

¹³¹ Governo, venti di crisi. Corriere della Sera, 1993. márc. 30. 1.

¹³² GRILLI DI CORTONA 2007 67.

¹³³ RAYNER 2005 386.

szavazatai rendkívül megfogytak. Elpártolt szavazóiért a Rete, Segni, a Lega és az AN versenyeztek. Ebbe a hatalmi vákuumba robbant be Silvio Berlusconi. Az ország negyedik leggazdagabb vállalkozója Craxi támogatásával szerezte hatalmas, elsősorban média- és építőipari vállalatokból álló vagyonát, amelyet pártfogója szolgálatába állított.¹³⁴ Craxi bukásával azonban megszűnt a politikai védelme. Miután a Mani Pulite testvérét, Paolo Berlusconit is elérte, és közvetlen munkatársai közül többen börtönbe kerültek, úgy döntött, hogy beszáll a politikai életbe. Már 1993 nyarán sűrűsödni kezdtek az illusztris vendégeket felvonultató vacsorák házában, ám jelöltségét csak 1994. január 26-én jelentette be, ami így a meglepetés erejével hatott. Vállalatainak vezetőiből összeálló, tőle személyesen függő pártja, a Forza Italia! (Hajrá Olaszország!) a Legával és az AN-nel kötött addig elképzelhetetlennek tűnő szövetséget. Az egykori fasiszta utódpart és a regionális törekvéseket hangsúlyozó Lega közötti ideológiai szakadék óriási volt, ám a kommunisták megállításának hagyományos jelszavával Berlusconinak sikerült a jobboldalt egy tömörülésbe összefognia. Bár egyértelmű volt, hogy ő is részese volt a Tangentopolinak, mégsem vált hiteltelenné, az őt érő vádakat sikeresen ellensúlyozta az „új ember”, „a válság megoldója” és „a sikeres vállalkozó, aki Olaszországot is sikeressé teszi” képek, amelyeket az általa irányított televíziók és újságok sugároztak. Mivel kategorikusan kiállt a pool ellen, a Mani Pulitét ellenző politikai és egyéb erők, például a maffia, felsorakoztak mellette. Marketing technikával felépített és hatalmas anyagi forrásokat megmozgató kampánya sikert hozott, furcsa koalíciója megnyerte a választásokat 1994 márciusában.¹³⁵ Győzelmét az elemzők a „második köztársaság” születéseként értékelték.

Ugyanakkor a politikának továbbra sem sikerült érdemi választ adnia az ügyészi akcióra. A különböző kormányok különböző törvényi megoldásokkal jöttek elő a helyzet kezelésére. Martelli javaslata, amely lehetővé tette volna a kenőpénzek elkobzását a vállalkozóktól is, a pool ellenállásába ütközött, és szellemi atyja bukásával együtt eltűnt a süllyesztőben.¹³⁶ Martelli utóda, Giovanni Conso a pártfinanszírozási törvény újraírásával próbálkozott. Javaslátát azonban ugyancsak Milánó ügyészei vétózták meg, akik szerint a törvény megbénítaná a nyomozást, és egyenértékű egy „borítsunk fátylat a múltra”-gesztussal, az igazságszolgáltatás érdekszervezetei és a közvélemény pedig kiálltak az ügyészek mögött. A köztársasági elnök a törvényt visszaküldte a parlamentbe

¹³⁴ MOLNÁR 2011 75–76.

¹³⁵ RAYNER 2005 400.

¹³⁶ COLAJANNI 1996 44.

újrátárgyalásra, azonban miután Conso lemondott, ez a tervezet is a süllyesztőben végezte.¹³⁷

Berlusconi igazságügy-minisztere, Alfredo Biondi törvényerejű rendelettel állt elő, amely kivette az ügyész kezéből a peren kívüli megegyezésről való döntést, és 180 napos moratóriumot hirdetett meg. Az államfő ezt már aláírta, azonban a pool most is közbelépett. Di Pietro élő adásban olvasta be a csoport nyilatkozatát, amelyben a törvény elfogadása esetén áthelyezésüket kérték. A közvélemény felháborodása elemi volt, a Lega és az AN is megvonta támogatását. Így aztán a rendelet mindössze egy napot ért meg.¹³⁸

Az ügyészi akció tehát tovább folytatódott, azonban egyre ellenségesebb légkörben. Berlusconi megválasztása utáni első pillanatban megpróbálta meggyőzni Di Pietrót, hogy vegyen részt kormányában,¹³⁹ azonban a visszautasítás után lejárására törekedett. Felmelegítette Craxi régi vádjait az öngyilkosságokról, a kommunistáknak való kedvezésről, valamint embereivel pert készítettett Di Pietro ellen, amelyben az ügyészt a Mani Pulitét megelőző milánói baráti kapcsolataival és a számlájára írott eljárási hibák miatt támadták meg. Ahogyan pedig a Mani Pulite egyre több társadalmi réteget ért el, egyre kevesebben akarták, hogy folytatódjon. A nagyvállalkozók felsorakoztak Berlusconi mellett, a bírók és ügyészek elhatárolódtak milánói kollégáiktól, az újságírók pedig a korrupt társaikat sújtó *Penne Pulite*, „Tiszta Tollak” elnevezésű akciótól féltették a bőrüket.

A pool utolsó sikereként még felgöngyölítette a Pénzügyőrség ügyét, amelynek kapcsán Berlusconira is sikerült bűnösségét rábizonyítani. Így november 22-én a miniszterelnök, miközben az ENSZ szervezett bűnözés-ellenes szekcióján elnökölt Nápolyban, a *Corriere della Sera*-ból értesült arról, hogy vizsgálat alá vették. A Lega és az AN elhatárolódtak tőle, így Berlusconi alig fél év kormányzás után lemondásra kényszerült.¹⁴⁰ Azonban ez volt a pool utolsó politikai sikere. Ekkor már helyzetük nehezzé vált, sorra veszítették el támogatóikat. Mikor pedig a Legfelsőbb Bíróság elvette a Pénzügyőrség ügyét Milánóból, Di Pietro az ENIMONT2 per anyagának elkészítése után december 14-én felfüggesztését kérte tisztségéből. Távozása után a vizsgálatok lelassultak, a PDS megvonta támogatását a pooltól, a politikusok és a média hangadói a normalizálódásról és a botránysorozat végéről beszéltek, a perbe fogott politikusok pedig az együttműködés helyett a vád tárgyának elévülésére játszottak.¹⁴¹ Bár a pool maradék tagjai még folytatták a nyomozásokat, és egy-

¹³⁷ RAYNER 2005 371.

¹³⁸ COLAJANNI 1996 100.

¹³⁹ DI PIETRO 2000 128.

¹⁴⁰ PANKOVITS 1998 99.

¹⁴¹ RAYNER 2005 413.

egy eredményük, például az ENIMONT-perben született elsőfokú ítélet¹⁴² 1995 és 1996 során még utat talált az újságok első oldalaira, a médiában egyre kevesebb szerephez jutottak, a politikai eseményekre pedig Berlusconi bukása után nem bírtak többet befolyással. 1996 áprilisában a baloldali koalíció győzelmével a politikai változások időszaka is lezárult. 1999-ben pedig Borelli távozásával végleg felbomlott a pool.

Befejezés

A botrány elültével a politikai élet visszatért hétköznapi medrébe, azonban a Tangentopoli három éve teljesen felforgatta az ország politikai rendszerét. A második köztársaság merőben új politikai formációkat, a választói kampány elszemélyesedését, valamint a centrum helyett a jobb és bal oldal pólusainak váltakozását hozta magával. Ugyanakkor a korrupció helyzete nem sokat változott. Bár a botrány után mérőszámai javultak, Olaszország változatlanul Nyugat-Európa messze legkorruptabb országa a Transparency International vizsgálatai szerint: 3,9-es indexével Ruanda és Grúzia között áll a 67. helyen a rangsorban (ahol az első a legkevésbé korrupt).¹⁴³ A rendszer tehát újratermelte önmagát. Azonban a Tangentopoli egy generáció meghatározó élményévé és az azóta is folyó korrupcióellenes harc hivatkozási pontjává vált. Di Pietrónak, aki időközben saját pártot alapított, 20 évvel ezelőtti népszerűségének maradványa máig 4-5% körüli szavazótáborát garantál.

Dolgozatomban ennek az olasz politikai életet mind a mai napig meghatározó, 20. évfordulója miatt aktuális botránynak a történetét igyekeztem értelmező jelleggel összefoglalni. A felhasznált elemzési séma segítségével törekedtem a különböző fázisok elkülönítésére, a fázison belül ható erők meghatározására és a fázisok egymásra hatásának bemutatására. A séma egyéb botrányok elemzésére is alkalmas lehet. Az olasz példa ismerete pedig elősegítheti a magyar korrupciós rendszer, illetve a botrányok megértését.

A további kutatások során érdekes lenne a séma működését egyéb botrányokon is megvizsgálni, valamint a Tangentopolit a hazai és külföldi esetekkel összevetni. Azonban talán még többet ígér a Tangentopoli korrupciós hálózatának vizsgálata. Az olasz botrány azért is rendkívül alkalmas a hálózatkutatói vizsgálatokra, mivel az ügyészi vizsgálatok miatt rendkívül sokat tudunk a rendszerről, ami a legtöbb korrupciós rendszerről nem mondható el. Továbbá Di Pietro, aki az informatikát korát meghaladóan tudta használni, a

¹⁴² Tutti condannati, da Craxi a Bossi. Corriere della Sera, 1995. okt. 28. 3.

¹⁴³ Corruption Perceptions Index 2010 Results. Forrás:

http://transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010/results Letöltés dátuma: 2012. április 17.

Cusani-per kapcsán felvázolta a vallomások alapján a Tangentopoli korrupciós hálózatát a hipertext segítségével.¹⁴⁴ Szerencsés esetben ezen az anyagon közvetlenül is lehetne dolgozni, megspórolva a kapcsolatok felvázolásának erőfeszítéseit. A kutatás általános következtetéseket vonhatna le a korrupciós hálózatokra vonatkozóan, amely a későbbiekben, minthogy a skálafüggetlen hálózatok nem csak a vírusokkal, de a célzott támadásokkal szemben is érzékenyek, az ügyészek számára is hasznos lehet.

Bibliográfia

- BARABÁSI 2011 BARABÁSI Albert-László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Budapest, Helikon, 2011.
- BULL–NEWELL 2003 M. BULL–J. L. NEWELL: *Corruption in Contemporary Politics*. Basingstoke –New York, Palgrave Macmillan, 2003.
- CARLUCCI 2002 A. CARLUCCI: *1992: i primi cento giorni di Mani pulite*. Milano, Baldini & Castoldi, 2002.
- CERVI–MONTANELLI 1993 M. CERVI– I. MONTANELLI: *L'Italia degli anni di fango (1978-1993)*. Milano, Rizzoli, 1993.
- COLAJANNI 1996 N. COLAJANNI: *Mani pulite?: giustizia e politica in Italia*. Milano, A. Mondadori, 1996.
- COTTA– VERZICHELLI 2008 M. COTTA – L. Verzichelli: *Il sistema politico italiano*. Bologna, Il Mulino, 2008.
- DI PIETRO 2000 A. DI PIETRO: *Intervista su Tangentopoli*. A cura di G. VALENTINI. Roma etc., GLF editori Laterza, 2000.
- GRILLI DI CORTONA 2007 P. GRILLI DI CORTONA: *Il cambiamento politico in Italia*. Roma, Carocci, 2007.
- GUNDLE–PARKER 1996 S. GUNDLE – S. PARKER (Eds.): *The New Italian Republic. From the Fall of the Berlin Wall to Berlusconi*. London–New York, Routledge, 1996.
- LA LICATA 2010 F. LA LICATA, *Storia di Giovanni Falcone*. Milano, Feltrinelli, 2010.
- MAMMARELLA 1998 G. MAMMARELLA: *L'Italia contemporanea. 1943-1998*. Bologna, Il Mulino, 1998.
- MOLNÁR 2011 MOLNÁR A.: *Olaszország története a második köztársaság idején. Az „első köztársaság” összeomlásától Silvio Berlusconi negyedik kormányáig*. Budapest, Áron, 2011.

¹⁴⁴ RAYNER 2005 292.

- PANKOVICS 1998 PANKOVICS József, *Az olasz politikai pártok válaszüjtja a 20. század végén*. Budapest, Napvilág, 1998.
- RAYNER 2005 H. RAYNER: *Les scandales politiques: l'operation „Mains propres” en Italie*. Paris, M. Houdiard, 2005.
- The Epidemics of Corruption*
- Ph. BLANCHARD – A. KRUEGER– T. KRUEGER – P. MARTIN: „The Epidemics of Corruption.” In *Physics and Society*. Forrás: <http://arxiv.org/pdf/physics/0505031v1.pdf> Letöltés dátuma: 2012. április 18.
- „Intervista di Maurizio Prada.” In *Dossier antologico e cronologico sulle vicende giudiziarie e politiche di tangentopoli*. Scuola media statale Marechiaro. [Napoli], 1996. 31–44.
- „Il testo integrale dell’ atto d’accusa del giudice Antonio Di Pietro.” In *Dossier antologico e cronologico sulle vicende giudiziarie e politiche di tangentopoli*. Scuola media statale Marechiaro. [Napoli], 1996. 63–93.
- „L’atto di accusa dei giudici di Milano contro Bettino Craxi”. In *Dossier antologico e cronologico sulle vicende giudiziarie e politiche di tangentopoli*. Scuola media statale Marechiaro. [Napoli], 1996. 131–161.
- „ENIMONT, lo scandalo del secolo. Il testo integrale dell’atto di accusa.” In *Dossier antologico e cronologico sulle vicende giudiziarie e politiche di tangentopoli*. Scuola media statale Marechiaro. [Napoli], 1996. 195–224.

Internetes források

<http://archiviostorico.corriere.it/>
<http://ricerca.repubblica.it/>
<http://transparency.org/>
<http://www.antoniodipietro.com/>
<http://www.normattiva.it/>
<http://www.societacivile.it>